

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 3, August 2023

www.historystudies.net

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE ASKER MAAŞ ÖDEMELERİNDE YAŞANAN AKSAMALAR VE SOSYAL SONUÇLARI

*Disruptions and Social Consequences of Soldiers Salary Payments in the Last Period of
the Ottoman Empire*

Doç. Dr. Mehmet Ali Karaman

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

malikaraman@hotmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 13.03.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 21.06.2023
DOI Number : 10.9737/historystudies.1264729

Atıf – Citation: Mehmet Ali Karaman, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Asker Maaş Ödemelerinde Yaşanan Aksamalar ve Sosyal Sonuçları", *History Studies*, 15/3, Ağustos 2023, s. 451-466.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE ASKER MAAŞ ÖDEMELERİNDE YAŞANAN AKSAMALAR VE SOSYAL SONUÇLARI

**Disruptions and Social Consequences of Soldiers Salary Payments in the Last Period of the
Ottoman Empire**

Mehmet Ali Karaman*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu yeni toprakların fethedilme sürecinde kontrol altına alınan bölgelerde devlet otoritesinin hissettirilmesi için adalet mekanizmasıyla birlikte güçlü bir askeri teşkilatlanma kurmuş, bu sayede kalıcı egemenlik sürdürülebilir kılınmıştır. Kuruluş dönemlerinde ve sonrasında devlet mekanizmasının en önemli unsuru olan Osmanlı askeri sistemlerini aktif tutmak askerlerin maddi açıdan ciddi anlamda desteklenmesi ile mümkün olmuştur. Gerileme döneminde devlet ekonomisinin bozulması ile birlikte ordu yapısındaki olumsuz gelişmeler paralellik arz ettiği gibi bu durum her geçen yüz yılda daha da büyük sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mevcut çalışma içerisinde Osmanlı askeri yapısındaki unsurların maddi olanakları ele alınacaktır. Ordu mensuplarının gelir kalemlerinin temel özellikleri incelendiği gibi, dağılma döneminde yaşanan aksaklıklar ve toplumsal yansımaları irdelenecektir. Osmanlı Arşiv Vesikaları başta olmak üzere dönemin kronikleri, hatıratlar, basın yayın organları ve bu alanda yapılan çalışmalar doğrultusunda asker maaşları ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: II. Meşrutiyet, Osmanlı Zabıtları, Asker Maaşları, Asker Aileleri, Sosyal Hayat.

Abstract

In the process of conquering foreign lands sovereignty was made sustainable by means of a strong military organization along with the justice mechanism in order to make the state authority felt in the areas under control. Keeping the Ottoman military systems active which was the most important element of state mechanism in terms of establishment and following, was possible with the serious financial support of the soldiers. In the period of regression the deterioration of the state economy and unfavourable developments in the army structure were paralleled and this situation induced emergence of greater problems every passing century.

In the current study, financial possibilities of the constituents in the Ottoman military structure will be discussed. Basic qualifications of the revenue items of the army members will be examined as well as the problems experienced in the period of disintegration and their social reflections. Particularly Ottoman archive documents, chronicles of the period, reminiscences, media organs and the studies carried out in this field, soldiers' salaries will be discussed.

Keywords: II. Constitutional Monarchy, Ottoman officers, Soldiers' salaries, Soldiers' families, public life.

* Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/ TÜRKİYE, malikaraman@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9875-6193.

Giriş

Tarihi süreçte devletler, yaşadıkları coğrafya üzerinde sabit kalmayarak sürekli farklı bölgeler üzerinde yaşam alanı oluşturmak ve bu bölgelerdeki unsurları kendi kontrolleri altında tutmak istemişlerdir. Bunu da ordular aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Devletleri güçlü kılan ise yönetenlerin yanı sıra ordularının ve bunlara komuta eden isimlerin başarılarıdır. Orduların temel vazifesi devlet sınırlarının korunması ve yeni yerlerin ülke topraklarına katılması şeklinde olmuştur. Bu durum neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir sürecin genel yansımasıdır. Devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri güçlü ve düzenli ordu birliklerine sahip olmakla eş değer tutulmuştur. Kuvvetli bir ordu sistemine sahip olmayan devletler kısa süre içerisinde yok olmuşlardır. Buna karşılık güçlü ve daimî kuvvetlere sahip toplumlar ise tarih boyunca devletlerini yaşattıkları gibi, bunun da ötesine geçerek yaşayan devletlerinin medeniyet haline gelmesinde etkili olmuşlardır.

Medeniyet tarihi ve siyasi mekanizmaların gelişimi ile birlikte paralellik arz eden ordu sistemleri milletlerin özelliklerine göre farklılık gösterse de diğer devlet yapılanmaları ile sürekli bir etkileşim içinde olmuştur. Diyalog halindeki milletler birbirlerinin kültür, ekonomi ve sosyal yaşantılarından etkilendikleri kadar ordu ve savunma teşkilatlarından da etkilenmişlerdir. Kullanılan silahlar, savaş taktikleri, askerlerin paralı, geçici maaşlı ya da gönüllülük esaslarına göre tanzim edilmesi birbirleriyle iletişim halindeki devletler için model teşkil etmiştir. Model alma süreci toplumların kültürel ve dinsel altyapılarına göre değişkenlik gösterdiği gibi, tarihi miras olarak da kendinden sonra kurulacak devlete devredildiği de olasıdır. Bunda en belirgin örneklerden biri de Türk ordu teşkilatlanmasıdır. Türkler onluk sistemi M.Ö. 280 itibarı ile başarıyla uygulamışlardır. Düzenli bir emir komuta sistemine sahip olunması, elde edilen başarılarla sadece kendinden sonra kurulacak Türk devletlerine değil diğer milletlere de örnek teşkil eder mahiyettedir. Klasik Türk askeri yapılanması günümüz modern ordu sistemlerinin temeli niteliğindedir.

Gönüllü askerlik ve asker millet algısının yaşatıldığı sayılı, belki de bu konuda tek millet olan Türk Milleti, ordudaki hizmetini bedel beklemekten ziyade manevi sorumluluk düsturu içerisinde sürdürmüştür. Tarih boyunca farklı milletlerle çok sayıda savaş ya da ittifak ortamlarında bulunan Türklerin ordu yapısı yabancı devlet adamı ve komutanların farklı yorumlarına muhatap olmuştur. Selçuklu ordusunda uygulanan ikta sistemi ve onun devamı mahiyetinde olan timar sistemi devlet ordusu mekanizmasının önemli bir bölümünü oluşturduğu gibi ekonomik anlamda devletin yükünü hafifletir bir özelliğe sahiptir. Buna göre ordu mensupları asıl işleri olan sefere katılma eylemlerinin haricindeki dönemlerde toprağı işlerler, akabinde de ihtiyaçlarını bu sayede karşılarlardı. XVII. yüzyıl itibarı ile timar sistemi askeri fonksiyonu kaybetmeye başlamış, merkezi idare gelirlerin hazineye aktarılması konusunda çeşitli adımlar atmıştır¹. I. Abdülhamid dönemi itibarı ile de farklı yenilikler getirilen timar sistemi XIX. yüzyılın ortalarına doğru kaldırılmıştır. 1844 yılı itibarı ile tasfiye edilerek farklı birimlere aktarılan bu askerler zaptiye teşkilatında görevlendirilmişlerdir². XIX. yüzyılda timar sistemini kaldırma girişimleri incelendiğinde, gerek devlet adamlarının tasfiye yolunda net bir politikalarının olmaması ve gerek tasfiye edilen Osmanlı kurumlarının radikal bir biçimde ortadan kaldırılmak yerine zamana

---

¹ Halil İnalçık, "Timar", *DİA*, C.41, İstanbul 2012, s.172.

² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.317.

yayılması gibi nedenlerden dolayı bu politikanın aşama aşama tamamlanmaya çalışıldığı görülmektedir³.

Savaşçı bir karaktere sahip olan Osmanlı ordusu maaşlı askerlerin oluşturduğu merkezi ordu ile eyaletlerden gelen taşra ordusundan oluşuyordu. Profesyonel bir ordu olmayan eyalet askerleri, barış zamanında, çiftçilikle uğraşmakla beraber, tımarlı sipahilerin emrinde eğitim gören ve gerektiğinde savaşa katılan köylülerle, tımarlı sipahilerden oluşuyordu. Tımarlı sipahilerin, dirliklerinden devlet adına tahsil ettikleri vergiler karşılığında, savaşa hazır tutmakla yükümlüdürler. Şu hâlde, merkez ordusu, devletin bizzat maaşlı askerlerinden oluşurken, taşra ordusu miri arazi sistemine göre, topraktan devlet adına alınan vergi karşılığı organize edilen askerlerden oluşuyordu⁴.

Osmanlı askeri yapısının bir başka önemli unsuru yeniçerilerdir. XIV. yüzyıl itibarı ile etkin şekilde vazife alan bu ocak Osmanlı fetihlerinde önemli bir etken olmasının yanı sıra maaşlı ve düzenli birlikler olarak Türk askeri tarihinde yer almışlardır. Üç ayda bir aldıkları maaşları ve bu konudaki talepleri eskiye dayanan yeniçeriler maaş meselesi yüzünden devletin gündemini meşgul etmişlerdir. Bu meşguliyet zaman zaman isyana dönüşmekle sonuçlanmıştır. 1446 Buçuktepe olayı ve 1481'de Fâtih'in ölümüyle başlayan fetret, o sıralardaki siyasî çekişmeden de cesaret bularak bunun açık bir isyan haline dönüşen ilk örneklerindedir. Seferlerde, cülûslarda maaşlara zam, terakki ve bahşiş talepleri giderek âdet haline gelen davranışlara dönüşmüş, II. Selim'in tahta çıkışı esnasında Belgrad ve İstanbul'da cereyan eden 1566 hadiselerinde olduğu gibi yeni padişahı ve devlet erkânını hiçe sayan davranışlar sergilenebilmiştir⁵. Nihayetinde Yeniçeriler, bu ve benzer tutumları sonucunda devlete katkılarından ziyade devlet için oluşturdukları tehdit ile anılmışlardır. Çok sayıda devlet adamı ve hanedan mensubunun ölümüne neden olacak bu yapılanma mensupları 1826 yılında kanlı bir şekilde ilga edilmiştir⁶. Ülke genelinde uygulanacak hızlıca bir hamle ile uzak eyaletlerdeki de dahil olmak üzere yöneticilerin itaatleri sağlanmıştır⁷. Yeni oluşturulan askeri unsurlar yeniçeri ocağına dair gelir kalemlerinin aktarılması ile desteklenmiştir⁸.

XIX. yüzyılda yaşanan değişim hareketleri siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda yaşandığı gibi askeri anlamda da kendini fazlaca hissettirmiştir. Osmanlı askeri sistemleri, gelir gider dengeleri batı tarzında uygulamalara tabi tutulmuştur. Ancak bu çeşitli tartışmalar ve sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Devletin ekonomik anlamda yetersiz olması, gider kalemlerinin gelirin çok üstünde olması, savaşlar ve başta Balkan isyanları olmak üzere pek çok cephede alınan mağlubiyetler devleti yönetenlerin işini oldukça zorlaştırmıştır. Ganimet elde edememenin yanı sıra asker maaşlarını ödeme merkezli yaşanan olumsuzluklar yöneticileri çeşitli tedbirler almaya mecbur bırakmıştır. Hem ordunun her zaman güçlü olması gerekliliği, hem de orduda görevli zabıt ve neferlerin memnuniyetsizlikleri bu tedbirlerin sürekli gündemde kalmasını sağlamıştır.

Özellikle meşrutî rejime geçiş öncesi ve sonrasında yaşanan iç çalkantılar ve meşrutiyetin askıya alınması zaten gidişattan memnun olmayan askeri zümrenin ekonomik eksikliklerle devlete, dolayısıyla da siyasete müdahalelerini artırmıştır. Batılılaşma eğiliminde olan Osmanlı

³ Veli Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", *OTAM*, S. 12, 2001, s.79.

⁴ Zeynel Dinler, "Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Kökeni", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 4, 1 Nisan 1983, s. 18.

⁵ Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s 454.

⁶ Kemal Beydilli, "Vaka-i Hayriyye", *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s.457.

⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HAT. 436/22062 (H. 05.07.1242-M.8 Eylül 1826).

⁸ BOA, MAD.d. 8390 (H. 11.03.1248-M. 8 Ağustos 1832).

aydın ve bürokratları devleti, içerisinde bulunduğu kaostan çıkarmanın ötesinde tam anlamıyla Batı kıstaslarına uygun bir yönetim anlayışına dönüştürme eğilimindeydiler. Bunu da askerilerin desteği ile gerçekleştirme yolunu seçmişlerdir. Bunun sonucunda da Yeniçeri Ocağı'nın aktif olduğu dönemlerde olduğu gibi askerlerin saltanata ve bürokrasiye müdahalesi artarak devam etmiştir. Askerin yönetime müdahale eğilimi pek çok konuda ciddi çatışmalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Zaten iyi gitmeyen ekonomik durum sosyal anlamda diğer devlet memurlarında olduğu gibi zabıtların ve ailelerinin yaşadıkları ekonomik krizler günlük hayatlarında olumsuzluklara neden olmuştur. Devlet, mevcut sorunları gidermek için hem dış borçlanmaya gitmiş⁹, hem de içeride banker ve tefecilerden faizle para almak kaydıyla ortadaki krizi önlemeye çalışmıştır¹⁰. Bu durum meşrutiyet öncesinden başlamış olup¹¹ Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk günlerinden itibaren artarak devam etmiştir.

Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ekonomisi

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş ve yükselme dönemlerinde tarımsal faaliyetler ve askeri gücün getirdiği otorite sayesinde vergiye dayalı sistematik bir gelir düzeyine sahip olmuştur. Sonraki dönemlerde devletin genişlemesi ve büyümesi, nüfusun artması, timar sisteminde yaşanan aksaklıklar Osmanlı ekonomisinin gerilemesine neden olan başlıca etkenlerdir. Buna karşılık batıdaki ekonomik gelişmeler ve atılımlar Osmanlı Devleti'nin gelir kalemlerinde düşüşler yaşanmasında doğrudan etkili olmuştur. Özellikle toprak sistemindeki bozulmaların ve buna bağlı gelir kalemlerinin ve vergilerin toplanmasında yaşanan aksaklıklar ile gümrük ve liman gelirlerinin düşmesinin ardından yabancı tüccarların serbest ticaret hakkı elde etmeleriyle¹² devlet işleyişi pek çok alanda olduğu gibi ekonomi konusunda da dışa bağımlı bir hale gelmiştir. Ülkede faaliyet gösteren yabancı tüccarlar ülkeye vergi ödeme konusunda direndiklerinden dolayı yaptıkları ticaret ile alakalı devletin bir gelir kalemi oluşturması mümkün olmamıştır¹³.

XIX. yüzyılın ortalarında itibaren yapılacak yatırım ve yenilikler için dış borçlanma seçeneği üzerinden hareket edilmiştir. Sonraki yıllarda da bu durum artarak devam etmiştir. Tanzimat sonrasında hızlanan Batılılaşma süreci ekonomik bağımlılıkla daha da farklı bir boyut kazanmıştır. Bu sayede Batının Osmanlı üzerindeki tesiri artmış, bu anlamda devlet adamlarının dış politikadaki duruşlarını da etkilemiştir. Bir yandan azınlıklar ve yabancılar ticaret kabiliyetlerini geliştirirken, öte yandan da dışarıda üretilen çok sayıda ürünün Osmanlı coğrafyasında ticareti yapılabilecek hale gelmiştir. Bu da toplumun üretmek yerine hazır ürün edinme alışkanlığına milat teşkil etmiştir. Avrupa'nın ekonomik anlamda gelişme göstermesi Avrupa toplumu ve kurumları üzerinde özgüven bakımından kendisini hissettirmiştir. Buna karşılık Osmanlı ekonomisinin kötüye gitmesi, savaşlarda alınan mağlubiyetlerin eklenmesi ve toprak kayıplarının artması aynı oranda Osmanlı toplumu ve devlet kurumlarında ciddi problemlerin yaşanması sonucunu doğurmuştur.

Başta İngiltere olmak üzere yabancı devletler Osmanlı Devleti'ni siyasi ve sosyal konularda olduğu kadar ekonomik anlamda da kendi kontrollerinde tutma eğilimindeydiler. Tanzimat hükümlerinde yer alan konuları sürekli gündemde tutmak kaydıyla Osmanlı'yı yakından takip etmekteydiler. Bu dönemin en önemli hamlesi Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa'dan geldi.

⁹ BOA, Y.PRK.HR. 1/12 (H. 16.11.1293- M.3 Aralık 1876).

¹⁰ BOA, MB.İ 33/62, (04.02.1294-M. 18 Şubat 1877).

¹¹ BOA, A}.MKT.MHM. 215/68, (H. 10.10.1277-M. 21 Nisan 1861).

¹² Yabancı tüccarlar başta zahire ticareti olmak üzere neredeyse bütün alanlarda faaliyet göstermekteydiler. Bu faaliyetleri için de kendilerine her türlü kolaylık sağlanması yolunda merkezden emirler yayınlanmaktaydı. BOA, A}.MKT.UM. 189/50, (H. 19.07.1271- M. 7 Nisan 1855).

¹³ BOA, HR.H. 755/9, (M.22.12.1867).

Mustafa Reşid Paşa memur maaşlarının dahi ödenemeyeceği bir ortamda mevcut krizi geçiştirmek için ilk dış borçlanma anlaşmasını imzaladı. Borçlanmanın devlete getireceği problemler Sultan Abdülmecid'in eniştesi Fethi Ahmet Paşa ve Damat Mehmet Ali Paşa'nın müdahalesiyle padişah tarafından onaylanmadı. Bu da devlete ayrı bir yük getirdi. Anlaşma 2.200.000 Osmanlı lirası tazminat ödemek kaydıyla feshedildi¹⁴. Bu durum fazla sürmedi ve özellikle Kırım Harbi döneminde içine düşülen durum neticesinde devlet borç almaktan başka bir çare kalmadığından 24 Ağustos 1854 ilk dış borçlanma anlaşması imzalanmıştır¹⁵.

Meşrutiyet dönemine gelindiğinde vaziyet daha da kötüye giderek ekonomik tedbirler çerçevesinde ciddi adımların atılmasını gerektirdi. Atılan her adımda Avrupa hassasiyeti gözetilerek hareket edildi. Bu dönemde Avrupa'nın olumsuz anlamda dikkatini çekecek davranışlardan kaçınıldığı görülmektedir. 1325 yılı için hazırlanan fevkalade bütçede gelir-gider muvazenesini sağlamak için çareler aranmıştır. Henüz muvazene-i umumiye kanunu tetkik ve adi bütçe tasdik edilmeden fevkalade bütçe kabulünün Avrupa devletleri nezdinde oluşturacağı olumsuz sonuçlara dikkat çekilmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak için 1325 yılı için hazırlanan fevkalade bütçenin denkliliğini sağlamak adına bütçede yer alan gelirleri (565.500.000 kuruş) artırma yolları aranırken, giderlerin (670.014.054 kuruş) azaltılması çareleri aranmıştır¹⁶. İlgili belgede yapılan açıklama ile alınan tedbirler izaha çalışılmıştır: “*Evvvela muhtelif nezaretlere ait sarfiyatta tabi'et ve mahiyetleri icabınca fevkalade bütçeye dahil olmamak lazım gelen birtakım masraflar görüldüğünden bunları oradan kaldırıp adi bütçeye nakletmeyi tensip ettik. Filhakika bu mesarîfin nakliyle adi bütçe açığı kabare çıksa da hâl-i hakiki-i maliyemiz ancak bu surette görülebilecektir*”¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerde sürekli savaş ve isyan vakalarıyla ilgilenmesi bütçenin uygulanmasını oldukça zorlayan etkenlerdendir. Meşrutiyet döneminde mevcut olumsuz durum kontrol altında tutulmak istenmiş, ekonomi belli bir nizam içerisinde yürütülmeye çalışılmıştır. Devletin gelir giderleri Muhasebe-i Umumiye kanunu çerçevesinde yapılmak suretiyle bütçenin düzenli bir şekilde işlerliği sağlanmaya çalışılmıştır¹⁸. Gerçek anlamda bütçe fikrinin uygulamaya koyulması Meşrutiyet dönemi ile gerçekleşmiştir¹⁹.

Devleti idare açısından yapılan planlama dahilinde oluşturulan bütçeler kurumların giderleri esas alınarak yapılmıştır. Öte yandan devletin içerisinde bulunduğu siyasi, sosyal ve stratejik durumlar da bütçe tahsisinde belirleyici unsurlardır. Savaşların devam ettiği XIX. yüzyıl boyunca bütçe ayarlamaları bu çerçevede ele alınmıştır. Aynı durum XX. yüzyılda başlarında da devam etmiştir. Harbiye bütçesi modern zamanlarda olduğu gibi önceki dönemlerin de başlıca kalemini oluşturmuştur. Ancak meşrutiyetin yeniden ilanı çerçevesinde yapılan planlamada Harbiye Nezareti tahsisatlarının normal tahsisatlar içindeki payının %27,1'den %11,6'ya gerilediği görülmektedir. Bunun temel nedenleri arasında fevkalade tahsisat kaleminden harcamaların harbiye nezaretine aktarılmasıdır²⁰. Birinci Dünya Savaşı'nın olduğu dönemlerde ise pek çok kalem Heyet-i Mahsusa-i Ticariye tarafından karşılanmaktaydı. Heyet iâşenin temininin yanı sıra dağıtımına da el atmıştı. Dağıtım esnasında büyük kargaşa yaşanıyordu. Dağıtımda karne yöntemi

¹⁴ Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, “Düyun-u Umumiye”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s. 58.

¹⁵ BOA, DH.ŞFR.3. 17/1, (M.24.08.1854).

¹⁶ Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s.31.

¹⁷ BOA, İ.ML, 84/36, (H. 25.05.1327-M. 6.07.1907).

¹⁸ Nihad Sayar, “Türkiye Maliye Tarihi”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1953, s.353.

¹⁹ Cezmi Erçin, *Bütçe Nazariyat ve Tatbikatı*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 21.

²⁰ Muharrem Öztel, a.g.e., s. 299.

kullanılıyor ayrıca mahalle teşkilatları vasıtasıyla ve belirli dağıtım yerleri Mart 1916 tarihinde şehremanetine devredilinceye kadar ittihatçı kadrolarca sürdürülmüştür²¹.

Osmanlı Devleti'nde Maaş Sistemi

Kuruluşu itibarı ile müesseseleşmeyi ön plana çıkararak Osmanlı İmparatorluğu, medeniyet olma yolunda adımlar atma esasına göre hareket etmiştir. Başta fetihler olmak üzere sınırlara dahil edilen topraklar belli bir çizgide genişlemiş, alınan yerlere çeşitli sınıflara mensup devlet görevlileri memur edilmiştir. İlmiye, kalemiye ve seyfiye sınıflarının oluşturduğu bu zümre merkezden belirlenen nizamnameler doğrultusunda memuriyetlerini yerine getirmişlerdir. Tayin ve terfi sisteminin dikkat çekici şekilde öne çıktığı Osmanlı memuriyet sisteminde görev alanlar belli oranlarda maaşlar almak suretiyle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kuruluş, yükselme ve dağılma dönemlerinin her üçünde de klasik Osmanlı yönetim anlayışının önemli bir parçası olan memurlar, merkezi devleti temsil etmenin yanı sıra buldukları dönemin sosyo-ekonomik şartları doğrultusunda statülerini yansıtmışlardır. Osmanlı Beyliği, kuruluşunu izleyen ilk yarım asır içinde, resmî olarak örgütlenmiş kalem dairelerinden veya profesyonel kâtiplerden oluşan ayrı bir gruptan yoksun idi. Sonraki dönemlerde ise Divan-ı Hümayuna bağlı kalemler (büro/daire) imparatorluğun merkez bürokrasisinin en üst kademesini oluşturmuştur. Çünkü Divan-ı Hümayunda önemli meseleler hakkında alınacak kararların gerek hazırlık gerekse uygulama safhaları, ilgili kalemlerde hazırlanmaktaydı²².

Osmanlılarda devlet görevlilerinin mevacibleri günlük (yevmiye) olarak hesaplanır ve üç ayda bir ödeme yapılırdı. Ancak kazaskerlerin maaşları aylık olarak verilirdi. Mevacib hicri yıla göre her üç ayın sonunda ödenirdi ve bu ödemelere "kıst" denirdi. Birinci kıst için Muharrem, Safer ve Rebiülevvel aylarının kısaltılması olarak "masar", ikinci kıst için Rebiülahir, Cemaziyelehel ve Cemaziyeleahir aylarının kısaltılması olarak "receb", üçüncü kıst için Receb, Şaban ve Ramazan aylarının kısaltılması olarak "reşen", dördüncü kıst için Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının kısaltılması olarak "lezez" ifadeleri kullanılırdı²³.

Kuruluş ve yükselme dönemlerinde seyfiye sınıfı diye literatürde yer alan askeri kesim diğer sınıflara göre ön planda olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde askeri kesim Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ve akabinde de Tanzimat'ın ilanı sonrası mevcut konumunu sivil bürokrasiye bırakmıştır. Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanı olan 1908 senesine kadar sürmüştür. Bu zaman aralığında asker yok sayılmamakla birlikte daha ziyade Avrupa'da eğitim ve vazifeler almış çok sayıda diplomatın etkisi hissedilir derecede kendini göstermiştir.

Memurların maaşları çeşitli ödenek ve tazminatlarla desteklenmiştir. Askerlerin maaş miktarları savaşlarda kazandıkları başarılar veya vazife yaptıkları bölgelerin özelliklerine göre değişiklik gösterebiliyordu. Sıcak bölgelerde vazifelendirilecek zabitan ve ümeralar "Bilad-ı Harre Zammi" adı altında farklı bir ödenek almaktaydı²⁴. Bu tazminat farklı eyaletlerden sıcak bölgelere gelenler için geçerli bir uygulamaydı. Sıcak bölgelerin yerlisi olan zabitan ve ümera bu uygulamadan istifade edememekteydi²⁵. Savaşlarda ve sıcak bölgelerde görev yapanların bu hizmetleri ayrıca emekliliklerinde de dikkate alınmaktaydı²⁶. Osmanlı Devleti sosyal devlet olmanın gerekliliği üzerine zabıt ve neferlerinin yaralı olanlarına ve vefat edenlerin ailelerine

²¹ Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s.169.

²² Ahmet Yüksel, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 1, 2014, s. 19.

²³ Erhan Afyoncu, "Mevacib", *DİA*, C.29, Ankara 2004, s. 419.

²⁴ BOA, BEO, 4297/322258, (H.13.08.1332-7 Temmuz 1914): ŞD. 2830/27, (H.17.01.1333-M. 5 Aralık 1914).

²⁵ BOA, BEO, 4428/332091, (05.11.1334-2 Eylül 1916).

²⁶ BOA, BEO, 3765/282350, (H.08.06.1328-17 Haziran 1910).

maaş tahsis edilmesi konusunda gerekli tedbirleri almıştır²⁷. Bundan ziyade askerlerin içerisinde çeşitli suçlara karışık ceza alanların ailelerine dahi maaşlarının ödenmesi konusunda devlet hassasiyet göstermiştir. II. Meşrutiyet sonrası en hararetli günlerde Hareket Ordusu'nun aktif olduğu ve İstanbul'da muhalifleri en ağır şekilde cezalandırdığı, aralarında şanslı olanların sürüldüğü günlerde bile sürgün aileleri ile ilgili son derece müşfik yaklaşımlar sergilenmiştir. Vaka-i müessife dolayısıyla taşraya nefy ve te'bid olanların ailelerine ve velileri vefat etmiş olanlara Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi kararıyla maaş bağlanması kararlaştırılmıştır²⁸. Ayrıca sürgünde buldukları sürenin hizmet yıllarına sayılması ve emeklilik hesaplamalarında dikkate alınmasına dair Sadaret Tahrirat Kaleminden vesika yayınlamıştır. İlgili yazıda:

“Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla mukaddema hükmen nefy ve rütbe ve nişânları refi’ edilmiş olan erkân ve ümerâ ve zâbitanın tasfiye-i rütbe-i askeriye kanununun üçüncü maddesinin fıkra-ı ahiresine tavaffuken şimdilik yalnız ailelerine maaş tahsis olunmuş ve bilâ muhakeme idareten nefy ve rütbe ve nişanları refi’ olunanlar hakkında dahi kanunun mezkûr bir haylice muamele ifâsıyla ba’de’t-tasviye haiz olacakları merâtibe göre tekaüdleri icra ve vefat edenlerin ailelerine bu suretle maaş ita edilmesi tensip olduğuna dair Meclis-i vükelâ kararıyla tanzim kılınan irade-i seniyye layihası imza-yı hümayûn cenab-ı padişahi ile tasdik buyurularak suret-i ma’rufesi? Leffen cenâb-ı âlilerine irsal olunmakla infazına himmet”²⁹.

En gelişmiş ve zengin devletlerle Osmanlı'daki maaş farkları büyük değildi. 1900 yılında en büyük devlet olan İngiltere'de, korgeneral maaşı 165 altın, Osmanlı'da net 100 altın idi Albay, İngiltere'de 27- 32, Osmanlı'da 25 altın alıyordu. Ancak küçük rütbelerde Osmanlı, artık Batı ile dengeyi tutturamıyordu. Önyüzbaşı Osmanlı'da 12, İngiltere'de 20-25,5 Yüzbaşı Osmanlı'da 5, İngiltere'de 17-19,5, Üsteğmen Osmanlı'da 2,5, İngiltere'de 9,5-11, Teğmen Osmanlı'da 2, İngiltere'de 7,5-9,5 altın maaşlı idi³⁰.

Görev esnasında kimin ne kadar maaş alacağı farklı kıstaslara bağlanmıştır. Rütbesi, görev yeri ya da devletin savaş halinde olup olmaması bunu belirleyen etkenlerdendir. Emekli olduktan sonra da benzer durumlar söz konusudur. Klasik dönemden başlayan ve Osmanlı'nın son dönemlerine kadar emeklilik müessesesi kanun ve nizamnameler ile kontrol altında tutulmuştur. Aslında bu tedbir sadece memur ve askerler için değil toplumun tüm üyelerini kapsar mahiyette idi. Halkın çeşitli ihtiyaçları vakıflar ve teavün sandıkları üzerinden giderilmekteydi. Bunların sayesinde hastalanan ya da çalışamaz halde olanlar geçimlerini sağlamaktaydı³¹. Tekâüd denilen emeklilik sistemi ise klasik dönemden itibaren işletilen bir sosyal pozisyonudur. Fatih Kanunnamelerinde yer verilen bu sistemde devlet görevlileri rütbeleri oranında çeşitli ödemeler almışlardır³².

²⁷ BOA, A} AMD.83/76, (H.29.12.1274-10 Ağustos 1858).

²⁸ BOA, BEO, 3483/276169 (16 Z 1327-29 Aralık 1909).

²⁹ BOA, BEO, 4134/309992, (H.6 S.1331-5 Ocak 1913): Meşrutiyetin ilanından evvel siyasi sebeplerden dolayı nefy olunmuş veya firar etmiş oldukları halde bilahire emekli ve mazuliyet kanunlarına tabi hizmete dahil olanların menfa veya mahbeste veya firarda geçirdikleri müddetlerin emeklilik ve mazuliyet müddetlerine dahil edilmesi hususunun ele alındığı genel vesika için bkz. BEO, 4279/320861 (26/05/1332-2 Nisan 1914). Başka bir belgede de “Mağdurin-i siyasiden olan memurin ve mekteb-i mülkiye ve askeriye nefy edilen ve hapis ya da firarada bulunanların geçirdikleri zamanın tekaüd ve mazuliyetlerine sayılması kararı alınmıştır. BOA, MV. 196/80 (29 Ra 1333-14 Şubat 1915).

³⁰ Yılmaz Öztuna, “Osmanlı Türkiye’sinde Enflasyon”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 5, Temmuz/1994, s.22.

³¹ Sait Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 43/162, Ankara 1988, s.62.

³² Abdülkadir Özcan, *Kanunnâme-i Âli Osman*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.20.

Tımarlı sipahi grubu, gördükleri hizmete karşılık dirlik adı verilen toprakların gelirini toplarlardı. Bu zeamet ya da timar topraklarının bir kısmı ise tekaüt timarları olarak emekli bürokratlara verilirirdi³³. Bu durum Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiş, Tanzimat'ın ilanı sonrasında emeklilik işleri yeniden düzenlenmek suretiyle tamamen devlet bürokrasisinin kontrolüne girmiştir.

Maaş Ödemelerinde Yaşanılan Aksaklıklar ve Sosyal Sonuçları

İbn Haldun *Mukaddime*'sinde, devletteki problemlerin nedeni olarak iki temel unsurda yaşanan aksaklıktan bahseder. Ona göre ordu ve maliyede yaşanan aksaklıklar devlet düzeninin de bozulmanın en önemli nedenidir³⁴. Bu tespit, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı genel sorunların sebebi ile de doğrudan alakalıdır. Maliyenin bozulması, ordunun mağlubiyetler alması, ordu ve devlet kurumlarının parasızlıktan modernize edilememesi resmin en belirgin kısımlarıdır. Bütün bunlara mali sıkıntılar yüzünden askere ödenen maaşlarda yaşanan aksaklıklarının eklenmesi devlet nizamının ciddi anlamda sarsılmalarına yol açmıştır.

Devletin büyümesi gerek merkezde gerekse taşrada devlet kurumlarının ve burada çalışan memurların sayılarının artması zaruretini doğmuştur. Bu artış askeri yapıda olduğu gibi diğer devlet kurumlarında da hissedilir derecededir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren maaş alan devlet görevlilerinin sayısının gittikçe artması Osmanlı hazinesini güç duruma düşürmeye başlayınca ıslahat lâyihası müellifleri, hazinenin gelirlerinin artması için devlet kadrolarındaki şişkinliklerin azaltılması gerektiğinin üzerinde durdular³⁵. İlerleyen dönemlerde de buna benzer tedbirler alınma yoluna gidilmiştir. Özellikle XIX. yüzyıldan sonraki dönemlerde ekonomik bunalımlar maaş ödemelerinde ciddi aksaklıklara neden olmuş, çoğu zaman memur maaşları ödenememiştir³⁶.

Maaşların ödenmesi devlet için her zaman öncelik arz etmiştir. Maaşların düzenli ödenememesi üzerinden yaşanılacak olası sıkıntılar üst bürokrat ve yöneticileri endişeye sevk ettiğinden böylesi bir durumun yaşanmaması için önlem alınma yoluna gidilmiştir³⁷. Devlet memurları açısından bir sıralama yapıldığında ise taşradan elde edilen gelirlerin öncelikli olarak asker maaşlarına daha sonra zaptiye ve mahalli memurlara aktarıldığı anlaşılmaktadır.³⁸

Biriken maaşların devlet nezdinde bir yük teşkil etmesi haricinde, devlet güvenliği açısından sosyal bir tehdit oluşturduğu vakalar yaşanmaktadır. Özellikle dış eyaletlerde yaşanan bu kriz neticesinde Osmanlı Devlet otoritesinin sarsılması çok milletli hassas bölgelerde yaşanacak ayrılık ve çözülme hareketlerinin sebepleri arasındadır. Kuzey Arnavutluk'ta bulunan Mirdita zaptiye taburu efradının biriken maaşlarının ödenmemesi durumunda silah bırakacaklarına dair tepki vermelerine, hazineden ödemenin mümkün olmadığı, maaşların başka bölge sandıklarından ödenmesi şeklinde devlet tedbir alma yoluna gitmiştir³⁹. Bu konu Selanik gibi son derece hassas bir vilayetin de gündeminde yer almıştır. Selanik Vilayeti tarafından merkeze gönderilen yazıda asker maaşlarının gecikmesi yüzünden inzibat tedbirlerinin yeteri kadar alınmadığı vurgusu

³³ Yunus Özger, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kanunnamesinin Tahlili", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30, s.206.

³⁴ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Yeni Şafak Yayınları, çev. Halil Kendir, C. I, Ankara 2004, s. 391.

³⁵ Erhan Afyoncu, a.g.m., s. 420.

³⁶ Bu konuda Devlet arşivlerinde muhtelif tarihlerde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bölgesel tespitlerin yapıldığı evraklarda Hicaz'da bulunan askerin maaşlarının ödenemediği belgelerde mevcuttur. BOA, A.Ş.MKT.MHM, 55/70, (01.08.1269-10 Mayıs 1853): A.Ş.MKT.MHM, 243/20 (16.04.1279-11 Ekim 1862).

³⁷ BOA, A.Ş.MKT.MHM. 48/83, (H.08.02.1268-3 Aralık 1851).

³⁸ BOA, A.Ş.MKT.UM. 82/94, (H.02.01.1268-28 Ekim 1851): A.Ş.MKT.UM. 88/5, (H.13.02.1265-8 Aralık 1851).

³⁹ BOA, DH. MKT., 1770/29, (29.02.1308-14 Ekim 1890).

üzerinde durulmuştur⁴⁰. Bu merkezde çıkan problemler sadece asker maaşları merkezli olmayıp pek çok meslek grubu için aksaklıklar yaşandığından tedbirler alınmıştır. Bunlar arasında doktorlar, muallimler, polisler ve müstahdemler yer almaktadır⁴¹. Öte yandan dış temsilciliklerde görev yapan diplomatların da aylarca maaş alamadıklarından dolayı benzer problemleri olduğundan bahsetmek mümkündür⁴². İngiltere’de, Liverpool’da maaş ödenememesinin yanı sıra kiranın da ödenememesi durumunda elçilik binasının kapatılması uyarısı yapılmıştır⁴³. Bu haberlerin yayılması sonucu yabancı basında devletin prestijini sarsan haberlere yer verilmiştir. Paris’te yayınlanan *Standart* gazetesi 25 Mayıs 1901 tarihinde yaptığı haberle konuyu aktarmıştır. Bu türden haberler Osmanlı dışişlerince günlük olarak merkeze bildirilmek suretiyle takip edilmiştir⁴⁴.

Osmanlı Devleti’nin kolluk kuvvetlerinin maaş alamamaları güvenlik zaafının ötesinde sorunlara yol açmıştır. Bunların içerisinden çeşitli grupların geçimlerini sağlama adına eşkıyalık faaliyetinde bulunmaları hem halkı hem de maaş alamamaları da görevi başındaki güvenlik güçlerini meşgul etmiştir. İşkodra’ya bağlı Puka’da neredeyse iki yıllık birikmiş maaşlarını alamayan zaptiyelerin yol keserek gasp yaptıkları ve durumun askeri müfrezelerce kontrol altına alınmaya çalışıldığı belirlenmiştir⁴⁵. İsyân ve eşkıyalık faaliyetleri bu vaka ile sınırlı kalmamıştır. Bulgaristan Komiserliğinden bildirilen yazıda pek çok bölgede maaş ve haksız terfi sıkıntısı yüzünden isyan vakalarının olduğuna dair *Reform* gazetesinde makalelerin yayınlandığı aktarılmıştır. Bulgaristan’dan gelen yazı makaleyi detaylarıyla aktarmıştır. “*Ohri, İşkodra ve Selanik’de olduğu gibi birçok yerlerde askerlerin kıyam ettiği, İstanbul’da isyana karar verenlerin katlini haber aldığından, şimdi İzmir cenubundan sevk olduklarını ve bir hayli zabitan tevkif olduğu*” bilgisi verilmiştir⁴⁶. Dağılma eğilimi gösteren ve görev yaptıkları yerin asayişinden sorumlu askerlere maaşlarının farklı bölgelerden aktarılacak suretiyle ödenmeye çalışıldığı görülmektedir⁴⁷.

Maaş ödenememesinden kaynaklanan sıkıntılardan bir diğeri de kadrolarda personel tedarikinin sağlanamaması yönündedir. Geçim sıkıntısının artması, memurların ve ailelerinin zor durumlara düşmeleri sosyal açıdan bu kadrolara yeni eleman tedarikini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durumun jandarma ve polis alımlarında üst seviyelere çıkması münasebetiyle en azından birkaç maaş ödenmesi suretiyle alınacak tedbirin eleman tedarikinde mevcut sorunu azaltacağı yönündedir⁴⁸. Taşrada olduğu kadar Dersaadette de aynı sorun görülmektedir. Özellikle Jandarma maaşlarının ödenememesi, birikmiş maaşlarının kesintilere uğraması ve işten ayrılmalar nedeniyle mevcut görevlilerin sayısının yarıya düşmesi nedeniyle tedbir alınması ve sayının arttırılması istenmiştir⁴⁹.

Basra bölgesinde bulunan Fav şehrinde istihkam bölüğüne ilaveten merkezden gönderilen iki yüz neferin maaşlarının ödenememesinden dolayı nümayiş yapmaları sonucu bu askerlere önyak

⁴⁰ BOA, BEO, 1715/128557, (22.05.1319-6 Eylül 1901).

⁴¹ BOA, MF.MKT. 859/12, (25.03.1323-30 Mayıs 1905): ZB. 625/53, (R.13.11.1324-16 Ocak 1909): DH.MKT. 753/26, (H.16.05.1321- 29 Temmuz 1905).

⁴² BOA, BEO, 2568, 192548, (H.30.02.1323- 5 Mayıs 1905).

⁴³ BOA, HR.SFR.3., 482/23, (M. 3.08.1899).

⁴⁴ BOA, HR. SFR.3, 502/87 (M.25 Mayıs 1901).

⁴⁵ BOA, DH.MKT. 996/15, (H.08.06.1329-10 Ağustos 1905).

⁴⁶ BOA, Y.MTV. 268/160, (H.22.09.1322-30 Kasım 1904).

⁴⁷ BOA, A.İ.MKT.MHM. 148/17, (27.04.1275-4 Aralık 1858).

⁴⁸ BOA, A.İ.MKT.MHM. 501/26, (H.07.03.1308-28 Ekim 1890).

⁴⁹ BOA, ZB. 354/47, (R.15.03.1322-28 Mayıs 1906).

olanlar hakkında tahkikat yapılması emri verilmiştir⁵⁰. Asker maaşlarını ödemede güçlük yaşanmasının özellikle uzak eyaletler açısından farklı sonuçlar doğuracağı bir gerçektir. Osmanlı Devleti için son dönemlerde tıpkı Balkanlar gibi önemli bir hassasiyete sahip Arap coğrafyasında maaş sıkıntısı yaşanması bölgede asker toplama konusunda güçlüklerin çıkmasına sebebiyet vermiştir⁵¹. Bu türden sorunlar bölgede karşılaşılabilecek asayiş problemlerinin ötesinde merkezi idarenin zafiyeti gerçeğinin hissedilmesine sebep olduğu gibi çözülme sürecinde ayrılığı destekleyen başta İngilizler olmak üzere farklı unsurların işlerini oldukça kolaylaştırmıştır. Mustafa İzzet Bey'in sadarete gönderdiği 11 Şubat 1311 tarihli layiha İngilizlerin Hicaz'daki Arap ayrılıkçılık hareketini nasıl ve ne yönde desteklediklerini gözler önüne sermektedir. Mısır'da İngilizlerin giriştiği Osmanlı aleyhtarı propaganda hakkında İzzet Bey şunları söylemektedir:

*“Hele İngilizlerin hulülünden itibaren mekteplerde bulunup onların sayesinde çıkan ve çıkmak üzere bulunan gençlerin kısm-ı küllisi, yani yirmi yaşlarından otuza olan gençlerin istifadelerini İngiliz menafii nokta-i nazarından temin ettik/erinden ve ötedenberi gerek mehafil-i resmiye ve umumiyede ve matbuat-ı vataniye ve ecnebiyede dahi okudukları ders kitaplarında Devlet-i Aliyyenin su-i ahvali veyahud zaafiyet haberlerini işide, işide ve telakki ede, ede cihet-i Saltanat-ı Seniyyeden bir fayda beklemeyecekleri kendilerince takarür etmiş olduğundan kendileri Avrupa sayesinde hayatbulmak ve Devlet-i Aliyyeye itimad etmemek fikrini tervec eylemekte ve bu yerleşmiş olan fikirler ile binlerce ahaliyi saptırmış olduklarında şüphe yoktur.”*⁵²

Maaşların ödenememesinden kaynaklı oluşan toplumsal gerilim sadece memur ve askerler üzerinde değil, bunların ailelerinin tepkilerinin artmasına da neden olmuştur. Bu ve buna benzer konularda devletin çeşitli bölgelerinde yaşanan vakalar toplumsal infialin de habercisi niteliğindedir. Savaş yıllarında İzmir'de maaş alamayan asker ailelerinin fırınlara saldırması, ekmekleri yağmalaması, bu ve bunun gibi hareketlerin artabilme ihtimali üzerine tedbir alınma ve ödenek talep edilme yoluna gidilmesi durumun ciddiyetini anlatır mahiyettedir⁵³. Alınan tedbirler arasında nakdi ödemelerin bir an önce yapılmasının yanı sıra ödenemeyen maaşlara karşılık toplanan aşardan buğday verilmesi durumu gündeme gelmiştir. Şifre telgrafla dahiliye nezaretinden çıkan yazıda konu hakkında gizlilikle hareket edilmiştir⁵⁴. Devlet bünyesinde çalışan bütün memurların durumları neredeyse aynıydı. Farklı eyaletlerden bu konuda çok sayıda arzuhal yazılmakla beraber tedbir alınması konusunda hareket edilse de imkansızlıklar yüzünden çözüm üretilememiştir. Örneğin sadrazam imzasıyla maaşların zamanında ödenmesi gerektiği belirtilmiş ancak bu konudaki çırpınış bürokratik yazışma trafiğinden öteye gitmemiştir. II. Abdülhamid idaresinin neredeyse tamamı ekonomik buhran ve tedbirlerle geçmiş, başka kalemlere ayrılan çeşitli ödemeler zaman zaman askeri maaşlarının ödenmesi için kullanılmıştır⁵⁵.

Özellikle II. Abdülhamid saltanatının son yıllarında devlet maaş ödeme konusunda oldukça sıkıntı yaşamıştır. Kendisine muhalefetin en üst düzeyde olduğu bu zaman diliminde maaş ödemelerinde yaşanan sorunlar nedeniyle bir irade yayınlanmıştır. Bu iradeye göre asker

⁵⁰ BOA, Y.MTV.27/6, (H.15.10.1304-7 Temmuz 1887).

⁵¹ BOA, DH.ŞFR. 370/26, (R.31.06.1322-13 Eylül 1906).

⁵² Selçuk Günay, “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.28, s.103: BOA, Y. A.Hus. 294/13, (11/101311-17 Nisan 1894).

⁵³ BOA, DH.İ.U.M. 4/33, (20.05.1334-M.25 Mart 1916).

⁵⁴ BOA, DH. ŞFR. 470/42, (R.25.02.1331-M. 8 Mayıs 1915).

⁵⁵ BOA, Y.A.RES. 45/19, (H.15.02.1306-M. 31 Ekim 1888).

maaşlarının düzenli olarak ödenememesi nedeniyle kötü niyetli neşriyat ve propaganda yapıldığından subay ve asker maaşlarının düzenli ödenmesi istenmiştir⁵⁶.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde devletin içerisinde bulunduğu siyasi müşkülâtın çok çeşitli sebeplerinden birisi ve belki de en önemlisi ekonomik anlamdaki istikrarsızlıklardır. 1908 yılı mali ortamında devletin çok ciddi ödemeler yapmak zorunda olmasının yanı sıra askerlere ödenen maaşlar ciddi bir yekûn tutmaktaydı. Tespit edilen ödemelerin neredeyse yüzde yirmi beşinin oluşturduğu asker maaşlarına dair gider beş milyonu aşmaktaydı. Giderlerin genel anlamda ödenmesi için üretim olmadığından borçlanmaya gidilmek suretiyle karşılanması yolu seçilmiştir. Düyûn-ı Umumiye'nin aktif bir şekilde devlet gelirlerini kontrol ettiği bir ortamda son derece yüksek rakamlar tutan devletin zaruri giderlerinin karşılanması oldukça sorun olmuştur. 1326 (1908) yılında yaklaşık olarak tespit edilen borç miktarı Cavid Bey tarafından aşağıdaki şekilde açıklanmıştır⁵⁷.

Borç Kalemi	Miktar (Lira)
Asker Maaşları	5.055.000
Mülkiye Maaşları	1.490.000
Zatiye Maaşları	1.088.000
Mütekaidin ve Eytam-ı Mülkiye	167.000
Mütekaidin ve Eytam-ı Askeriye	732.000
Erzak-ı Askeriye Müteahhitleri	453.000
Diğer Müteahhitler	35.000
Tazminat-ı Askeriye	350.000
Masraflar	1.608.000
Bedel-i İnşaat	150.000
Emanet	44.000
Reddiyat	75.000
Muhtelifat	154.000
Müstakrizatlar	4.938.000
Vesikaları olmayanlar	2.118.000
Defterleri henüz düzenlenmeyenler (Tahmini)	1.543.000
Toplam	19.995.000

Maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntılar genellikle iç borçlanma yolu ile giderilmeye çalışılmıştır. Genellikle tüccarlardan alınan yüklü miktarlardaki meblağlar memur maaşları ve benzer giderlerin karşılanması için kullanılmıştır. Alınan miktarlarda biriken memur maaşlarının bir kısmının ödenmesi geri kalan kısımlarının sonraki aylara mahsup edilmesi şeklinde olmuştur⁵⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nın temel nedenleri arasında ekonomik ihtiyaç ve mücadeleler gelmektedir. Dünyanın içinde bulunduğu ekonomik olumsuzluk ve siyasi gerginlik Osmanlı Devleti'nde o yıllarda üst seviyede yaşanmaktaydı. Özellikle XIX. yüzyılda bu çerçevede alınan tedbirler kifayetsiz kalmıştır. Büyük harp öncesinde cephelerden alınan mağlubiyetler sonucu toplum psikolojisinin çökme eğiliminde olmasının da eklenmesiyle durum içinden çıkılmaz bir durum almıştır. Siyasi muhalefet ve istikrarsızlık sıkça kabine değişikliği ve bürokratik

⁵⁶ BOA, Y.EE. 5/149, (24.07.1322-4 Ekim 1904).

⁵⁷ Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi, 1. Devre,3. İçtima, 9-10 Şubat 1326.

⁵⁸ BOA, İ.MMS. 1/15, (H.23.06.1270-23 Mart 1854).

aksaklıklara sebebiyet vermiştir. Devlet erkanının bu konu ile alakalı çok sayıda tedbir alma yoluna gitmesi sonucu değiştirmemiştir.

Devletin içinde bulunduğu olumsuz koşullarda çözüm için her yola başvurulmuştur. Bunlardan biri de yine iç borçlanma dahilinde gayrimüslim tüccarlardan alınan borçlardır. Erzak temini ve asker maaşlarının Selanik'te ikamet etmekte olan Musevi bir aile olan Alatiniler üzerinden giderildiği görülmektedir. 23 Mart 1900 tarihli belgede Selanik'te bulunan askerin maaşlarının Alatinilerden istikraz edilen para ile ödendiği bilgisi bu ailenin devlete borç verecek kadar güçlü olduğunun göstergesidir⁵⁹. Ancak bu sadece ticari bir borç alışverişinden ziyade bu ve bunun gibi ailelerin devlet nezdinde nüfuzunun artması anlamını da taşımaktadır. Öte yandan hem içerde hem dışarda devletin itibarının da bir o kadar sarsılması sonucunun da göstergesidir. Bu tarihten beş yıl sonra yani 1905 yılında Alatinilerden yüz bin lira borç alınması için irade-i seniyye yayımlanmıştır. 1905 yılını ocak ve şubat aylarına ait maaşlar ile Kurban Bayramı'nda ödenecek maaşlar için Alatinilerden ve Kapanizâde Mehmet Efendi'den borç alınmıştır⁶⁰. Devlet ekonomisinin içinde bulunduğu genel durumu en iyi şekilde gösteren bu vesika bankerden borç alacak kadar çaresiz kalmış bir ülke ekonomisinin düştüğü durumun anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesinin birden çok sebebi vardır. Bunların en önemlisi iktisadi sebeplerdir. Osmanlı'nın ekonomik anlamda içine düştüğü çıkmaz, devleti olduğu kadar üzerinde yaşayan unsurları da olumsuz yönde etkilemiştir. Devletin en hassas ve etkili sınıfı olan asker zümresi bu unsurların başında gelmektedir. Dünyada gelişen alternatif yönetim ve ekonomi modellerinin tartışıldığı XIX. yüzyılda farklı fikir ve yönetim arayışlarının da etkisiyle Osmanlı devlet otoritesi iyiden iyiye tartışılmaya başlandı. Bu fikirler devlet nezdinde aktif görevlerde bulunan ve Batılılaşma yanlısı zümreler arasında tesirini artırdığından mevcut yönetim sistemine muhaliflerin güçlenmesi kaçınılmaz oldu.

XIX. yüzyılda Tanzimat Fermanı'nın da etkisiyle askeri hakimiyet yerini bürokratik egemenliğe bırakmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonraki yıllarda aktif hale gelen sivil bürokrasi bu yüzyılın sonlarına doğru mevcut güçlerini yeniden askerler ile birlikte hareket etmek suretiyle sürdürülebilir kılmışlardır. Bu sayede devlet içerisinde sivil bürokrasi askerler ile birlikte yönetimde etkinlik kazanmışlardır. Savaşların kaybedilmesi, devlet gelirlerinin düşmesi, üretimin azalması ve dışa bağımlılık neticelerinde ekonomi derinden sarsılmış, bu durumdan ilk etkilenenler de devlet memurları olmuştur. Özellikle maaşların ödenememesi sivil-asker bütün zümre üzerinde olumsuz tesirler bırakarak saltanat rejiminin itibarını ciddi anlamda zedelemiştir.

Savaş zamanlarında cephede, barış durumlarında ise ihtiyaten hazır bulunan askerler eli silah tutan kesim olduğundan hoşnutsuzluklarında devlete ciddi problemler çıkartabilecek potansiyele sahiptiler. Hoşnutsuzluk durumunda ellerindeki gücü hizmetkarı oldukları devlete karşı kullanmaktan geri durmayan bu zümre Osmanlı tarihi boyunca yaşanılacak olumsuzluklarda mevcut güçlerini kullanmaktan kaçınmamışlardır. Milliyet merkezli çıkan isyanlara ekonomik istikrarsızlık nedeniyle başlayan kalkışmalar eklenince ülke güvenliği ciddi anlamda alarm vermeye başlamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti üzerinde faaliyetlerini sürdüren başta dış merkezli olmak üzere çeşitli organizasyonların işlerini kolaylaştırmıştır. Devlet, başta asker kadroları olmak üzere çeşitli memuriyet kadrolarına eleman bulmakta zorlanmış, bu çerçevede

⁵⁹ BOA, BEO, 1460/109489, (21 Za 1317-M. 23 Mart 1900).

⁶⁰ BOA., TFR.I.SL. 76/7581 (29 R 1323-3 Temmuz 1905).

çeşitli tedbirler alma yoluna gitmiştir. Alınan tedbirler kısa süreli çözümler üretmekten öteye geçmemiştir. Maaşların ödenememesi problemi borçlanma yoluyla çözülmeye çalışılmışsa da akabinde devlet faiz batağına düşmüştür. Borçlanmalar farklı bölgelerde yaşayan varlıklı aileler üzerinden yapıldığından sonraki süreçlerde bu ailelerin devlet içerisinde etkinliklerinin yaratacağı problemlerle uğraşılması kaçınılmaz olmuştur.

Askerler görev başında oldukları süre içerisinde bağlı oldukları kıtalarında yaşamlarını bir şekilde sürdürmekteydiler. Ancak aileleri için durum farklı olmakla beraber yaşam standartlarının ötesinde açlık problemi ile karşı karşıya kalmışlardır. Kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlamakta güçlük çeken askerler bu durum karşısında yasadışı yöntemlerle çözüm üretmekten geri durmamışlardır. Uzak bölgelerde görev yapan askerler de ailelerine geçinmeleri için gerekli parayı gönderemediklerinden asker ailelerinin içine düştüğü durum oldukça trajik sonuçlara neden olmuştur. Bundan dolayı asker aileleri zaman zaman erzak temini için esnafla, ekmek temini için fırıncılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu minvalde asayiş olaylarının yaşanması durumun vahametinin anlaşılması açısından önemlidir. Böylesi bir problemin geniş bir coğrafyada hakimiyet süren ve otoritesini *asker marifetiyle yürütmeye çalışan bir imparatorlukta yaşanması devlette çözülmeyi hızlandıran önemli faktörlerdendir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 1460/109489, 1715/128557, 2568, 192548, 3483/276169, 3765/282350, 4134/309992, 4279/320861, 4297/322258, 4428/332091.

Dahiliye Şifre (DH. ŞFR.), 17/1, 370/26, 470/42.

Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.), 4/33.

Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.), 753/26, 996/15, 1770/29.

Hariciye Sefaret (HR. SFR.3), 482/23, 502/87.

Hariciye Hukuk (HR.H.), 755/9.

Hatt-ı Hümayun (HAT.), 436/22062.

İrade Maliye (İ.ML.), 84/36.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 1/15.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.), 859/12.

Mabeyn-i Hümayun İradeler (MB.İ.), 33/62.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), 8390.

Meclis-i Vükela (MV.), 196/80.

Sadaret Amedi Kalemî (A } AMD.), 83/76.

Sadaret Mektubi Mühimme (A } .MKT.MHM.), 243/20, 55/70, 148/17, 215/68, 48/83, 501/26.

Sadaret Mektubi Umum Vilayet (A } .MKT.UM.), 82/94, 88/5, 189/50.

Şura-yı Devlet (ŞD.), 2830/27.

Teftişat-ı Rumeli Sadaret (TFR.I.A.), 22/2178.

Teftişat-ı Rumeli Selanik (TFR.I.SL.), 76/7581.

Yıldız Esas Evrak (Y.EE.), 5/149.

Yıldız Hususi Maruzat (Y. A.Hus.), 294/13.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 27/6, 268/160.

Yıldız Perakende Hariciye (Y.PRK.HR.), 1/12.

Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 45/19.

Zabtiye (ZB.), 354/47, 625/53.

B. Araştırma ve İnceleme Eserleri

AFYONCU, Erhan, "Mevacib", *DİA*, C.29, Ankara 2004, s. 418-420.

AYDIN, Veli "Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", *OTAM*, 2001, S. 12, s.65-104.

BABACAN, Hasan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, TTK Yayınları, Ankara 2020.

BEYDİLLİ, Kemal, "Yeniçeri", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s 450-462.

- BEYDİLLİ, Kemal, “Vaka-i Hayriyye”, *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s.454-457.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- DİLİK, Sait, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 43/162, Ankara 1988, s.41-80.
- DİNLER, Zeynel, “Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Kökeni”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 4, 1 Nisan 1983, s.1-27.
- ERÇİN, Cezmi, *Bütçe Nazariyat ve Tatbikatı*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 21.
- GÜNAY, Selçuk, “II. Abdulhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.28, s.85-108.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Yeni Şafak Yayınları, çev. Halil Kendir, C. I, Ankara 2004.
- İNALCIK, Halil, “Timar”, *DİA*, C.41, İstanbul 2012, s.168-173.
- KARAMAN, Mehmet Ali, “XIX. Yüzyılda Selanik’te Musevi Bir Aile: Alatiniler”, *History Studies*, C. 9, S.5, s.129-142.
- KÜÇÜK, Cevdet, Tefvik Ertüzün, “Düyun-u Umumiyye”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s. 58-60.
- Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi, 1. Devre,3. İctima, 9-10 Şubat 1326.
- ÖZCAN, Abdülkadir, *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- ÖZGER, Yunus, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kanunnamesinin Tahlili”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30, s.201-237.
- ÖZTEL, Muharrem, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- ÖZTUNA, Yılmaz, “Osmanlı Türkiye’sinde Enflasyon”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 5, (Temmuz/1994), s.22-24.
- SAYAR, Nihad, “Türkiye Maliye Tarihi”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1953.
- YÜKSEL, Ahmet, “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XVI/I, 2014, s.19-49.

Summary

As stated in the article written by German General Colmar von der Goltz in his military magazine, which serves as advice to Ottoman soldiers, the phrase "Be strong so that they may be fair to you" actually reflects the fundamental philosophy of the strength of armies. General Goltz's approach supports the understanding that a strong state is possible with a strong army. The development of military systems from ancient times to the present shows parallelism with humanity's tendency towards modernization. Armies, whose main purpose is to ensure the security of the states they are affiliated with, have also made efforts to strengthen nations economically in the background.

In terms of world history, the overall success of armies is directly related to their members' competence and material sufficiency. Soldiers have been more effective in wars not only through their salaries but also through the spoils they obtained. This is the most important factor in sustaining their success. Especially in armies that operate with a culture of invasion and plunder, the obtained spoils have been of greater importance than the conquered territories in wars. Armies that acted with the goal of acquiring new lands tended to operate with a more civilized understanding compared to plundering forces.

The Ottoman army has sustained its existence through different phases over six centuries since its establishment. In its early years, it followed a voluntary and booty-centered income structure, supporting a culture of conquest and jihad. During the period of rise, the Ottoman army became more professional, maintaining a system inherited from the Seljuk State in terms of economic structure, thanks to the presence of timar-holding cavalymen tied to the land system. Additionally, the Janissary corps, who sustained their lives through salaries from the center and war spoils, was an indispensable element of the Ottoman army organization. With the deterioration of the timar system and the abolition of the Janissary corps, the Ottoman army organization took on a different form and entered a difficult period both economically and psychologically due to various reasons causing instability in the state's economy.

Resistance actions based on economy were added to separatist rebellions based on nationalism. Economic instability affected almost all organs of the state. Due to economic problems, measures of restriction were taken in many areas, especially in terms of civil servant salaries, in all state-owned institutions both domestically and abroad. The deteriorating situation not only had a negative impact on the elements constituting the army but also made it inevitable for the families of soldiers to experience the same level of adversity. The situation that families found themselves in contributed to the further increase of the social chaos that was felt to a great extent. As a result, it was observed that soldiers engaged in indiscipline within the chain of command and resorted to various forms of bullying towards the local populations in the regions they were stationed.

One of the significant problems that arose from a social perspective is the difficulty that the state faced in finding new personnel to fill vacant positions, particularly in military ranks and the gendarmerie, due to its inability to pay salaries. Although the state resorted to various measures to address this issue, the adversities experienced reached higher levels. As a result of the increasing occurrence of such cases, law and order problems were experienced in many regions, accelerating the loss of significant territories, especially in the Balkans, which belonged to the Ottoman geography.

